

od režima: pogubljenje, vješanje, davljenje, batinjanje; zatim usmrćivanje gladu (namjerno izazvana glad ili odbijanje da se ona spriječi); deportacija - smrt do koje dolazi tokom transporta (pješačenje ili prevoz u vagonima za stoku); smrt koja je posljedica prinudnih radova - iscrpljenost, bolest, glad, smrzavanje. Kada je riječ o periodima koji se nazivaju "gradanski ratovi", sve je mnogo složenije; nije lako razlučiti koje su smrti posljedica borbe vlasti sa pobunjenicima, a šta spada u masakr civilnog stanovništva".

Ova knjiga predstavlja izazov za brojne suvremene istraživače u zemljama u kojima su komunisti vladali ili su se borili za vlast, da još više istraže fenomen komunizma, kao i dugotrajne posljedice u individualnoj i kolektivnoj svijesti, da inauguriraju široko gradilište istrage i refleksije.

Safet Bandžović

Samuel P. Huntington, *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*,
izd. Izvori, Zagreb 1998.

Historičari znanjima o prošlosti doprinose reljefnijem sagledavanju, kao i tumačenju vremena u kojem stvaraju, iznoseći pritom i oprečna stajališta. Do izmjene historijske slike dolazi sa studioznim istraživanjima koja rezultiraju pouzdanim saznanjima u sukobu sa aktualnom slikom historije i njenim konačnim istinama. Poznati teoretičar kraja historije Francis Fukuyama misli da je historija konačno dostigla svoj cilj pobjedom najbolje države, one liberalne, da više neće biti napetosti, i da će nastati vrijeme u kojima će ljudske sposobnosti zakržljati. U knjizi *Veliki prelom: ljudska priroda i rekonstrukcija društvenog poretka* on ustvrđuje da se civilizacija nalazi usred revolucije ravnoj promjenama koje su pratile prijelaz u industrijsko društvo, glorificirajući postindustrijsku eru, "gdje informacija i znanje sačinjavaju bazu ekonomskog života", izvedeći zaključak da je "ljudska priroda takva da uvijek rekonstituiše društvo u održive i funkcionalne oblike". Paul Kennedy piše u knjizi *Priprema za dvadeset prvi vijek*, da će historije biti dok je ljudi, da čovjek pred sobom ipak vidi "planetu opterećenu problemima i rascjepkanu".

Krajem devedesetih godina u nekim krugovima na Zapadu i na Balkanu zapažen odjek imala je intrigantna *civilizacijska paradigma*, polemična teorija harvardskog profesora Samuela Huntingtona o shvaćanju suvremenog svijeta u kontekstu konfiguracije različitih civilizacija, o sukobu civilizacija, čija je bit sadržana u tezi da "nejasne linije između civilizacija u budućnosti će postati bojno polje. Konflikt između civilizacija će biti posljednja faza u evoluciji konfliktata u savremenom svijetu", predskazujući da će zbog sukoba civilizacija, sa lica zemlje, zbog svoje geostrateške pozicije, nestati Bosne i Izraela, pošto ne mogu preživjeti u okruženju drugojačijih i neprijateljskih civilizacija. John All-

cock, sa Univerziteta u Bradfordu (V. Britanija) smatra, međutim, da ovo djelo ne uzima u obzir teoriju globalizacije, te da u globalizirajućem svijetu ne može više biti civilizacija u smislu u kojem se taj termin ustaljeno shvaća. Teorija globalizacije naglašava značaj lokalnih procesa izgradnje identiteta. Ovi procesi i transformacija sistema države ne brišu lokalne identitete: "*oni im daju dodatnu važnost koja je ljudima potrebna da se 'ponovo ukotve', uz pomoć tradicije, unutar proširenog prostorno-vremenskog poretka njihovog svijeta*".

Po Huntingtonu Evropa završava ondje gdje završava zapadno kršćanstvo, *te počinju islam i pravoslavlje*. Proliferacija etničkih sukoba, koja za svoj ekstremni primjer ima *etničko čišćenje* nije bila sasvim slučajna: *najčešća je i najgrublja među grupama koje pripadaju različitim civilizacijama*. On definira civilizaciju kao najviši oblik kulturnog grupisanja ljudi i najširu ravan kulturnog identiteta koji ljudi imaju, što razlikuje ljudsku vrstu od drugih vrsta: "*Demokratija se sukobljava s pozapadnjačenjem, a demokratija u svojoj biti nije proces koji vodi kozmopolitizaciji nego zatvaranju u zajednicu*".

Moderna civilizacija ima itekako mrlja na svojoj savjesti. Naglašeno *pozapadnjačenje (Genije Zapada)*, poprima prijeteći ton, pogotovo u pogledu prepotentnog ponašanja moćnih s jedne, i samoodbrambene reakcije nepoćudnih, fokusiranih država, njihovih sistema i mjerila vrijednosti, s druge strane, koje to nazivaju otporom *novom svjetskom poretku*. Za jedne je globalizacija jedinstvena i historijska prilika za čovječanstvo, dok je oponenti vide kao silu dezintegracije društava i stvaranja još većih nejednakosti među zemljama. Dr Milorad Ekmečić, pod dojmom sveopćih urota u historiji, kaže da bi uspješna odbrana od "*pogubnog saveza Amerike i islamizma*" bilo ujedinjenje Evrope od Atlantika do Urala, odnosno do Tihog oceana, za šta je potrebno da "*evropska demokratija savlada katolički klerikalizam*."

Huntington zastupa mišljenje da su od vremena Francuske buržoaske revolucije osnovne linije sukoba predstavljale nacije, a ne vladari: *prestali su ratovi kraljeva, počinju ratovi naroda* ustvrđujući da je ovaj model XIX stoljeća trajao sve do konca Prvog svjetskog rata. Tada je kao rezultat Ruske revolucije i reakcije na nju, sukob naroda prerastao u sukob ideologija, potencirajući tezu da će sljedeći "*rat ako ga bude bilo, biće rat između civilizacija*". Najočitiiji, najupadljiviji i najmoćniji uzrok svjetskog vjerskog buđenja upravo je, po njemu, ono što je trebalo izazvati smrt religija: procesi društvene, gospodarske i kulturne modernizacije koji su preplavili svijet: "*Narodi i zemlje sličnih kultura zbližavaju se. Narodi i zemlje različitih kultura razilaze se*". Opominjuće djeluju konstatacije pojedinih mislioca da bez mira među religijama nema ni mira među narodima.

Istraumatizirani Balkan je nanovo, po Huntingtonu, balkaniziran duž vjerskih crta, promatrajući religije kao geografske entitete, a ne političke ili kulturne, zapažajući da, ako se kultura i geografija ne poklapaju, onda se poklapanje može nametnuti genocidom ili prisilnom migracijom. Na Balkanu, podesnom za takve nacionalno-vjerske pokuse, historijski dugo već dominiraju haos i nasilje, nekro-

filski odnos prema historiji, očuvane paganske sklonosti (osveta, klanje, prinošenje žrtvi, traženje i oživljavanje herojskih predaka po nacionalnim kosturnicama), posmulost i gubitništvo praćeno moralnim deformiranjem. Plemenski nacionalizam je doista izrastao iz faze neukorijenosti. Patološko slavljenje poraza, apologija smrti i kult žrtve formirali su morbidni mentalitet, smatra dr. Jelena Đorđević, koji razara životne potencijale i države, jer *"kada je jedan narod izabran, nijedan život, nijedan pojedinac nema značaja"*. Inklinacija vjerovanja u sudbinu je također obilježje paganske svijesti. Svako može imati svoju istinu, kažu pisci, revitalizirajući mitske verzije nacionalne historije.

Za neke istraživače Balkan je prostor gdje je registriran fenomen začaranog kruga ponavljanja uvijek loše historije. To osjećanje tragičnosti balkanskog prostora izraziće Emil Sioran: *"Neosporno je da balkanski narodi imaju vitalnosti ali je poraz njihova sudbina"*. Balkanska okrutnost uvijek se povezivala sa Istokom. Poređenje sa Istokom *"pojaćavalo je osećaj stranog i istaklo orijentalnu prirodu Balkana"*. Dr. Andrej Mitrović u tekstu o Leopoldu Rankeu, zapaža kako je osnova osobitosti istočnog i zapadnog razvitka nastala iz *dveju velikih razlika*. Obe su proizašle iz ratova. Prva je bila posljedica borbi Germana i Slavena protiv već na Istok i Zapad izdijeljenog Rimskog carstva, druga iz ratova sa islamskim narodima, započetim još u VII stoljeću i dugim više od hiljadu godina. Ishod ovih borbi za ova plemena bio je različit, sa dalekosežnim posljedicama. Istok i Zapad su postali između sebe duboko, *"mada nikako i fatalno, razdvojena i suprotstavljena, istorijska pojma"*. Dinamična historijska stvarnost bila je majstor graditelj.

Multietnički kolorit Balkana pokazao se, po Mariji Todorovoj, kao najveći problem, jer je oduvijek kvario račune prostim kategorizacijama, uzimajući u obzir i složen ukob između otomanske demografske zaostavštine i historijska prava na teritorije koje su polagale novostvorene države. Najproblematičnije je utvrditi neke biološke i antropološke pojave, kao što su: koliko ima turske krvi u srpskoj krvi, koliko su karakternih crta međusobom razmenili srpski i turski tip - piše dr. Radoš Ljušić. *"Poštena"* nacionalna historija pretpostavlja sposobnost da se zaboravi sve što joj ne ide u prilog. Velike greške u historiji, piše Pavle Ivić, su utoliko fatalnije što nisu učinjene slučajno, već *"najčešće proizilaze iz konteksta okolnosti, neretko s neunitnom logikom moranja"*.

Sukob sa Turskom nije imao samo obilježja rata sa drugom državom, već je djelovao i kao ideološki sukob kršćanstva i islama. Na razvalinama multikulturalne Otomanske imperije nastajale su jednokulturalne nacionalne balkanske države. Proces njihovog stvaranja vodio je preko etničkih čišćenja pri čemu su predstavnici drugačijih kulturnih i etničkih grupacija tretirani kao prijetnja sopstvenoj stabilnosti i samostalnosti. Trend ka demografskoj deosmanlizaciji, ili, brutalnije rečeno, protjerivanju muslimana, prisutan je u cijeloj historiji balkanskih nacionalnih država u XIX, ali neće biti zaboravljen ni u XX stoljeću. Simon Vejl je u studiji *Potreba za korenima* jasno pokazala da su rasni i etnički projekti, koji dovode do masovnog izbjeglištva, u osnovi

usmjereni na slamanje čovjeka, ljudske duše. Ona kaže da su potrebe duše, njena prava, neodvojivi od ideje postojanja. Ne postoji samo ljudski život kao takav, on uvijek podrazumijeva određen okvir da bi imao smisla. Izbjegništvo je jedan od najsnažnijih načina da se taj okvir ukine i čovjek slomi, jer kako ona navodi: "Imati korjene je možda najvažnija i najmanje shvaćena potreba ljudske duše".

Rat u Bosni i Hercegovini je po poimanjima Huntingtona bio tipični rat suprostavljenih civilizacija: "tri primarna sudionika potjecala su iz različitih civilizacija i ispovijedala različite vjere". Ovakva i druga slična gledišta biće instrumentalizirana i korišćena u demagoškim i kvazinaučnim tumačenjima uzroka sukoba u BiH (dr. F. Tuđman). Francuski filozof Pascal Bruckner je, pak, analizirajući taj rat istakao da su sve laži oko njega pravljene tako da su se brisale razlike između krvnika i žrtve, na načelu ekvidistance: svi su jednaki, i Srbi, i Hrvati, i Bošnjaci: "Svi su barbari, što je bio način da Europljani operu ruke od odgovornosti za barbarstvo... Zna se dobro tko je počeo rat, tko je šta osvojio, tko je počinio zločine".

Zanimljive su i Huntingtonove opservacije o islamu, prema kome ima izuzetno kritičan odnos (*granice islama doista su krvave, a takva je i njegova utroba*), i ulozi Otomanskog carstva u historiji, brzo prihvaćene u antislamskim krugovima. On smatra da je islam jedina civilizacija koja je dovela u pitanje opstanak Zapada i to nekoliko puta. Izraz *la querra fria* (hladni rat) iskovali su u XIII stoljeću Španci kako bi opisali svoj "nelagodni suživot" sa muslimanima u Sredozemlju. U XV stoljeću su muslimani bilo mnogo tolerantniji prema hrišćanima nego zapadni hrišćani jedni prema drugima za reformacije i u XVII stoljeću. To što su zapadnjaci u XVI stoljeću pošli u osvajanje svijeta bilo je jednako toliko za Boga koliko i za zlato. Volter je napadao Turke kao neprijatelje *grčke i latinske crkve*, ali i kao Azijate, pozivajući na njihov progon iz Evrope.

Huntington smatra da je veliki dio razdoblja Osmansko carstvo držalo i do jedne četvrtine onoga što obično nazivamo Evropom, ali se ono nije smatralo članom evropskog međunarodnog sustava. Ataturk je, po sudu ovog autora, od Turske napravio *podvojenju zemlju* društvo koje je po vjeri, nasljedu, običajima i institucijama bilo muslimansko, "ali sa vladajućom elitom odlučnom da ga učini suvremenim, zapadnjačkim i sukladnim sa Zapadom". Evropske zemlje, ističe dalje autor, imaju, međutim, osjećaj da Turska kulturno ne pripada Evropi, stavljajući na znanje da ne žele Tursku u Evropskoj uniji "i nisu nimalo oduševljene time da imaju drugu muslimansku državu, Bosnu, na evropskom kontinentu". Sudbina i budućnost Bosne će još zadugo biti inspiracija za raznovrsna viđenja i prognoze.

Huntingtonove teze djelujući na oblikovanje shvatanja o karakteru sukoba na prostoru nekadašnje jugoslavenske državne zajednice, izazivajući brojne reakcije, neosporno nailaze na plodno tlo u pojedinim političkim i naučnim krugovima koji žele da na sličan način objasne pozadinu međudržavnih i međunarodnih nesporazuma i konflikata. Čitaocce svakako ne ostavljaju

ravnodušnim, kao ni istraživače koji se ne moraju u biti slagati sa njima, ali ih, s obzirom na njihovu ambicioznost i svojevrsnu nekritičku prijemčivost, svakako moraju imati u vidu u svojim promišljanjima.

Safet Bandžović

Prikaz dvije sveske *Godišnjaka Centra za balkanološka ispitivanja*, izdatih u periodu 1997.-2000. godine

Dvije godine nakon prestanka rata u Bosni i Hercegovini Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka Bosne i Hercegovine izdao je, uz znatne napore i nedaće, prvu svesku *Godišnjaka* (Knjiga 28, 1992-1997). Do kraja 2000. godine izašla je i druga sveska (Knjiga 29, 2000), što znači da su za pet godina, ukupno sastavljene i izdate dvije knjige. Po opremi, kao i po izboru članaka očite su teškoće sa kojima su se susretali urednik i redakcija ovih svezaka. No, bez obzira na to, svakako treba pozdraviti nastojanje da se ovaj naučni časopis održi i nastavi sa izlaženjem. Pored *Glasnika Zemaljskog muzeja*, to je drugi časopis koji pruža mogućnost objavljivanja usko stručnih i naučnih članaka iz domena arheologije, etnologije, i nadam se prema prijeratnom profilu, iz još nekih grana društvenih nauka. Iz izbora objavljenih radova očito je da su se naučnici koji su se angažirali za nastavljjanje rada Centra za balkanološka ispitivanja i njegove tradicije, u koju se ubrajao i veoma kvalitetan časopis, našli u dosta teškoj situaciji. Pomenute dvije sveske *Godišnjaka* razlikuju se međusobno, prvenstveno prema kvaliteti naučnih priloga, što je posljedica rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995) i poslijeratnih prilika. Ova posljednja opaska odnosi se prvenstveno na stanje kadrova i njihove potencijale.

Prva izdata sveska, *Godišnjak ANUBIH*, Knjiga XXX. Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 28 (1992-1997), sastavljena je uglavnom, prema navodima u Predgovoru iz pera glavnog urednika sveske dr. Zdravka Marića, od sačuvanih i poslije rata nađenih naučnih radova koji su bili prikupljeni tokom 1900-1991. za *Godišnjak CBI*, a povodom 65-te godišnjice života akademika Borivoja Čovića. Tu su zastupljeni stalni suradnici Centra iz starije generacije, Fanule Papazoglu, Milutina Garašanina i Ratka Vasića iz Beograda, Idriza Ajetija i Zefa Mirdita iz Prištine, autori srednje generacije arheologa, Brunislava Marijanovića i Branka Kirigina iz Splita, te autora iz Sarajeva, arheologa Zdravka Marića i suradnika Petra Oreča, te etnologa Vljajka Palavestre i Astride Bugarski.